

УДК 821.161.2-1.09

ОЛЬГА ШАФ

м. Дніпро

Olga_shaf@ua.fm

ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА РЕФЛЕКСІЇ БАТЬКІВСЬКОГО ПОЧУТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ ХХ СТ.)

У статті розглядаються гендерно-психологічні особливості маскулінної / фемінінної поетикальної стратегії рефлексії батьківського почуття ліричного Я до власної дитини тієї самої та іншої статі, вираженої в концептуалізованих у тексті стосунках «мати – син / донька», «батько – син / донька», та засоби її художньої реалізації. Специфіка експлікації в ліриці батьківського ставлення до власної дитини в емоційному спектрі любові, ніжності, гордості, суперництва зумовлена актуалізацією едипової психоматриці, підсиленої і/ або трансформованої культурними (і літературними) нормами, що дає підстави застосувати методологічний арсенал гендерних студій та психоаналізу.

Ключові слова: українська лірика ХХ ст., маскулінна / фемінінна поетикальна стратегія, техніка письма, едипів комплекс, батьківське почуття до власної дитини.

Завданням гендерного літературознавства є типологізація поетикальної стратегії та техніки письма, націлена на висвітлення гендерно-психологічних особливостей художньої творчості та їхнього зв'язку з індивідуально-особистісними, культурно-естетичними, стильовими, національно-історичними чинниками. Ефективною у вирішенні цього завдання є методологія психоаналізу, передусім концепція едипового комплексу як психоматриці, яка визначає ставлення індивіда до Іншого, зокрема й до власної дитини. Поетикальна стратегія ліричної рефлексії батьківського почуття до власної дитини тієї самої та іншої статі диференціюється в гендерно-психологічному плані відповідно до особливостей маскулінного / фемінінного фенотипу, а також до чинних норм культури та літературної традиції. Актуальність її розгляду полягає в поглибленні знань про антропологічний вимір художнього тексту, що постає полем взаємовпливу психічних і культурних інтенцій.

У гендерному літературознавстві, представленому в Україні студіями В. Агеєвої, М. Варикаші, Ю. Гончар, Т. Гундорової, Н. Зборовської, М. Крупки, Г. Улюри, С. Філоненко та ін., поряд з гендерною (феміністично-критичною) методологією застосований і психоаналіз, зокрема й для вивчення специфіки синівського, дочірнього ставлення до

батьків (Ю. Гончар, Н. Зборовська, М. Нестелеєв), однак рефлексія в ліриці батьківського почуття до дитини з позиції реалізації едипової психоматриці не досліджувалася. Метою статті, отже, є розгляд особливостей маскулінної / фемінінної поетикальної стратегії рефлексії батьківського почуття ліричного Я до власної дитини тієї самої та іншої статі в українській ліриці ХХ ст. (найбільш презентативного періоду в аспекті художнього віддзеркалення сучасного національно-культурного дискурсу). Мета реалізована в таких завданнях: окреслити специфіку концептуалізації в ліриці стосунків «мати – син / донька», «батько – син / донька»; охарактеризувати фемінінну стратегію виразу материнської любові до сина / дочки та маскулінну стратегію рефлексії батькових почуттів до дочки / сина; диференціювати прийоми маскулінної / фемінінної техніки вираження батьківських почуттів.

Концепція едипового комплексу – одна з центральних у психоаналізі – фокалізована на висвітленні періоду активізації лібідозного / агресивного ставлення дитини до матері / батька. Зворотне ставлення батьків до сина / дочки характеризується психоаналітичними побіжно. За З. Фройдом, реставрація індивідом едипового ставлення до своїх батьків у взаєминах із власними дітьми зумовлена включенням батьківських образів у

Супер-его (так, у вимогливості батька до сина активується суворість до нього його власного батька). Водночас учений пояснював «особливе» ставлення батька / матері до власної іностатевої дитини природним тяжінням різних статей, зокрема в ситуації, коли вона заміщає втрачений лібідозний об'єкт [4, 317]. Виходить, що едипові лібідозні почуття дитини спровоковані батьківською «особливою» любов'ю й навзаєм підживлюють її, у результаті стосунки між батьком та донькою, матір'ю та сином демонструють «найчистіший приклад незмінної ніжності, не порушеної жодними егоїстичними міркуваннями» [4, 197]. У ліриці специфіка рефлексії ставлення ліричного Я до дитини тієї самої та протилежної статі є одним з критеріїв диференціації поетикальної стратегії. На вираз цієї рефлексії впливають, крім психічних, і соціокультурні фактори: так, наративізація ненависті, холодності у ставленні до власної дитини суперечить стереотипу батьківської «безумовної» любові, тому «витісняється» – і з тексту, і зі свідомості.

Фемінінна поетикальна стратегія виразу любовного почуття ліричної героїні-як-матері до сина передбачає перенос лібідозного потягу до її батька на стосунки з сином, що суголосне ідеї З. Фрейда про подолання жінкою кастраційної неповноцінності й заздрості до чоловіків шляхом народження сина, що задовольняє її витіснені едипові бажання мати дитину від батька [4, 550–551]. У поезії Л. Забашти «Ой не мед я пила...» лібідозно-материнське почуття ліричної героїні адресоване чи то синові (який порівняний з хлопчиком, з котигорошком), чи то коханцю (зізнання героїні «Ти хотів мені щастя трошки, / А приніс лише згубу-биду» [5, 93] активізують інтимний смисл). У поезії Н. Кашук ситуація прощання героїні з чоловіком повторилася з її дорослим сином, який на певний час «замінив» їй відбулого, але й сам покинув матір: «Як в синовій – моя воскресне юність. / І берег, де прощаюся з тобою, / Стає для мене берегом надії» («На прощання з коханим» [5, 227]). «Випадковий» збіг імен сина героїні поезії Г. Крук «Голомозий сусідський хлопчак...» [5, 899] і юнака, який їй колись подобався (на виборі об'єкта кохання дівчини, за

психоаналізом, позначається її інфантильна любов до батька), оприявнює її бажання редуплікувати лібідозний об'єкт, відродити його у власному синові. У патріархатній культурі (зокрема й радянській) суспільна «цінність» жінки-матері зростає з народженням нею сина, тому часом в радянській поезії, особливо орієнтованій на тему війни, активується *мотив гордості матері гідним сином* як «внеском» у розбудову маскулінного світу, як, наприклад, у поезії М. Пригари «Мати»: «Ідуть бійці, лунає спів. / І ти до них здіймаєш сина / Безсмертним рухом матерів» [5, 86], – цей жест матері психоаналітично прочитується як спроба долучитися до маскулінного тріумфу за допомогою сина як віднайденого «фалосу». Отже, переживання любові, ніжності, гордості ліричної героїні-як-матері до сина часто маскує її лібідозний потяг до власного батька, який у тексті в різний спосіб приховується, здебільшого за стереотипною «формулою» материнської відданості синові.

Хоча З. Фрейд (невільний від маскулінного едипового фантазії про гармонію сина з матір'ю) відзначав явне вдоволення жінки фактом народження сина, на якого вона переносить власне витіснене честолюбство [4, 555–556], материнська любов і ніжність не залежить від статі дитини. У ліриці віддзеркалене переживання материнської любові й ніжності не лише до сина, а й дочки, як, наприклад, у поезіях Я. Сенчишин («...прокинулася / маленька донечка / прийшла до мене / і ми вдвох не спали / розганяли тривогу <...> що ж нам залишилось / <...> цілувати / тоненькі зап'ястки / й солодкі долоньки» [5, 844]), О. Шалак («Золота кульбабка – / Доня моя на стежці. / Срібна кульбабка – / Мама моя під хатою. / Вітре, не дмухай!» [5, 807]). У фемінінній техніці письма почуття материнської любові часто адресоване дитині як такій без конкретизації її статі, яка, отже, не важлива. Вираз суперницьких, ворожих почуттів ліричної героїні-матері до своєї доньки в українській ліриці не виявлений.

Маскулінна стратегія виразу батькової любові до дочки передбачає трансляцію ніжної турботи, прагнення її захистити, замилювання нею, часто стимульовані тугою за

нею – як у «епістолярних» поезіях М. Драй-Хмари («Лист до Оксани»), І. Сокульського («Листи до Марієчки»). У поезії «Маленькій Оксані» М. Драй-Хмари ніжність і любов ліричного Я наративізовані прямо в мотиві батьківських пестошів: «тоді голівку злотокошу / я до грудей своїх тулю, / дитячий лепет п'ю, як росу, / і оживаю, і люблю» [1, 51]. У поезії Ю. Андруховича «Її пальтечко радісне й червоне» розгортається мотив взаємної приязні дочки й батька, транслюється почуття батькового радісного замилювання дочкою та бажання її захистити («...я услід їй тягнуся рукою, / і чим я заслоню, і як загою?...» [6, 1021]). У поезії І. Малковича «А тепер стань і дивися...» зображена ситуація гри дорослого (ліричне Я) з маленькою родичкою (аналог дочки), яка супроводжується демонстрацією влади дівчинки й поблажливою покорою чоловіка: «... – плач так щоб мені сподобалось – / наказує мені моя улюблена / трирічна племінниця Яя...» [2, 120]. У цій грі, суть якої – задовольнити едипові бажання дівчинки підкорити батьківський об'єкт, ліричний герой радісно бере участь, хоча й свідомий її психічного «підкладу»: «...у кожній інтонаційці / маленької цієї дівчинки / струменить чарівлива / й безжальна жінка» [2, 121]. У поезії В. Махна аналогізуються образи батьківщини й дочки ліричного героя: «батьківщина – се маленька / дівчинка на піщаному березі. / І видно лише пташині рухи її / тіла, / і вона чомусь схожа... / на мою дочку» [6, 1153], – ці образи зближені любовною інтенцією ліричного Я їх захистити. Аналогічна інтенція, підсилена мотивом турботи батька – але не про доньку, а про сина – з презумпцією безумовної любові до нього, що активує елементи фемінінного фенотипу, зафіксована в поезії І. Малковича «Синові» («Такого єдиного, аж невимовно, / як тебе вберегти?» [2, 71]). До речі, в автобіографічних матеріалах відображена трепетна любов І. Малковича до сина, що не поступається материнській. У ліриці митця часто експлуатуються фемінінні поетикальні стратегії, отже, наративізація безумовної любові й турботи про сина – одна з них. Маскулінна стратегія рефлексії любові батька до дочки часто втілена засобами фемінінної техніки письма: а) використанням

демінутивних форм і ласкавих прізвиськ (як-от «ластовенятко» (М. Драй-Хмара), «Марієчка» (І. Сокульський), «пальтечко» (І. Андрухович)); б) перевагою інтеріорної рефлексії, часто обіпертої на автобіографічні факти життя митців; в) наративізацією емпатії, ніжності, тривоги.

Маскулінна поетикальна стратегія виразу почуттів ліричного Я до сина націлена на моделювання ідеальних синівсько-батьківських взаємин: послух та солідаризацію сина з ліричним Я-як-батьком має забезпечити його авторитет, ґрунтований на уявленнях про ідеал-Я, на законі «батьківського» Супер-его, іншими словами, батько чекає від сина того, що сам давав власному батькові. Зрідка крізь культурні табу проривається наративізація почуття суперництва ліричного Я із сином, наприклад, у поезії Б. Бойчука «Фото з синами»: «Стою у невиразній позі / між двома високими синами, / наче втиснений у землю, / мов відсунений на крок / в минуле» [6, 463], – де каталізатором переживання ліричного Я власного старіння, втрати провідних позицій є його порівняння із синами – по суті, ситуація суперництва, де він «програє» синам, як колись «програв» йому його батько. Домінантна емоція ліричного Я в цій поезії – гіркота поразки й втрати, пом'якшена гордістю за синів, які «продовжують» його життя своїм. Бажання ліричного Я-як-батька мати нащадка за рахунок синовіої ідентифікації з ним, що часом становить сенс життя чоловіка, увиразнено мотивом продовження сином батькової справи, який віддзеркалює чільний принцип патріархатної культури – спадкоємність батька й сина на засадах навчительства, ієрархії, субординації. У поезії М. Рильського «Синові» домінує ідея, що син передусім має вирости людиною: «...хай у час останній свій про сина / Спокійно я подумаю: л ю д и н а!» [6, 214]. Виконання батькового «завіту» є «умовою» любові до сина (на відміну від материнської безумовної любові), власне, не так любові, як гордості. Техніка вираження батькового ставлення до сина в поезії М. Рильського має маскулінні елементи, зокрема призначені акцентувати зверхність батька над сином: а) дидактичність, інвективність; б) часом доброзичливо-зневажливий тон («така собі одна із людських мошок»);

в) екстеріорність рефлексії, що зосереджена на трансляції «правильних» стосунків батька із сином, що підкреслено ідеологічними кліше («будь вірним слову», «хай веселять тебе любов і праця»). Схожі прийоми маскулінної техніки виразу батькової любові до сина зафіксовані в поезії В. Симоненка «Кирпатий барометр»: герой зі здивуванням рефлексує свою прив'язаність до безпомічної дитини («Ну до чого мале й чудне! / А до тебе незримі віжки / Прив'язали цупко мене» [3, 93]), камуфлюючи однак свій інтимний досвід батьківства трансляцією ідеї про призначення синів покращити життя на землі («Кирпатий мій! Дивлюся я крізь тебе / У завтрашнє страдалиці Землі» [3, 99]) і, зрештою, про призначення людини продовжувати свій рід: «Ми народились в муках, щоб родити, / Синами обезсмертити свій рід, / Щоб квітував на диво всього світу / Козацький геніальний родовід!» [3, 99], – образи батька й сина в цьому фрагменті уособлюють національну спадкоємність. Отже, у ліричній рефлексії батькових почуттів до сина – часто гордості, але також і зверхності, рідко – суперництва, домінує мотив гідного продовження ним справи «батьків» (до якої причетний і ліричний герой). Техніка вираження цієї рефлексії (інвективність, камуфлювання інтимного досвіду через страх видати душевне розчулення) реалізує притаманний маскулітному психотипу потяг до лідерства.

Отже, у ліриці інтеріорна рефлексія ставлення ліричного Я до власної дитини не досить поширена, часто регламентована культурними нормами, які стереотипізують батьківську любов і турботу про дитину, зокрема материнську відданість синові. «Сліди» фемінінної едиповості, виявлені в проєкції на сина любовних почуттів до чоловіка (батька),

маркують фемінінну поетикальну стратегію рефлексії материнського почуття (любви, гордості, поваги) до сина, водночас у фемінінній техніці письма більш вільно транслюється ніжно-любвне почуття до маленької доньки, до дитини взагалі. У маскулінній поетикальній стратегії рефлексії ставлення ліричного Я-як-батька до дитини визначальною є її стать: домінуючими у ставленні до дочки є бажання її захистити й відповісти ніжністю на її «любов», замінити нею втрачений лібідозний об'єкт, наративізація яких зумовлює звернення до фемінінної техніки письма (брак маскулінної «мови» частково пояснює обмежену експлікацію в ліриці цієї рефлексії). Рефлексія батькового ставлення до сина значно частіше знаходить текстуальне вираження, але у форматі екстеріорної, де образи батька й сина уособлюють патріархатну наступність поколінь, реалізуючи мотив гідного продовження сином справи батька як «умови» його прихильності. Культурно табу йованими є рефлексії суперництва, ненависті батьків до дитини одної з ними статі, що фактично виключає їхню експлікацію в ліриці.

Список використаних джерел

1. Драй-Хмара М. Твори / Михайло Драй-Хмара / Упоряд. С. А. Гальченко. — К. : Наукова думка, 2015. — 712 с.
2. Малкович І. Все поруч. Вибрані вірші, переклади, есеї, інтерв'ю / Іван Малкович. — К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. — 336 с.
3. Симоненко В. Тиша і грім: Поезії. Проза / Василь Симоненко. — Х. : Важпромавтоматика, 2007. — 352 с.
4. Фрейд З. Собрание сочинений в 10-ти т. / Зигмунд Фрейд / под общ. ред. М. Аграчевой, А. Боковикова, Е. Калмыковой. — М. : ООО «Фирма СТД», 2006. — Т. 1. Лекции по введению в психоанализ и Новый цикл. — 608 с.
5. Червоне і чорне: 100 українських поеток ХХ сторіччя : антологія / Укладення Б. Щавурського. — Тернопіль : Богдан, 2011. — 1344 с.
6. Чорне і червоне: 100 українських поетів ХХ сторіччя: Антологія / Укладення Б. Щавурського. — Тернопіль : Богдан, 2011. — 1376 с.

OLGA SHAF

Dnipro

GENDER AND PSYCHOLOGICAL SPECIFICITY OF PARENTAL FEELING'S REFLECTION (ON THE MATERIAL OF THE UKRAINIAN POETRY OF THE XX th cen.)

The article elaborates on the gender and psychological peculiarities of masculine / feminine poetical strategy of reflection of lyric hero's parental feeling to his / her child of the same or another sex and the way of their art realization. The masculine / feminine poetical strategy of parental feeling's reflection includes the depicting of relations «mother – son / daughter» and «father – son / daughter». The specificity of poetic

explication of lyric hero's parental feeling to his / her child (particularly love, tenderness, pride, rivalry) is predetermined with the activation of Oedipus psychical matrix strengthened and / or transformed by cultural (and literary) norms and that is the reason to use the methodology of psychoanalysis and gender study.

Key words: the Ukrainian lyrics of the XX th cen., masculine / feminine poetical strategy, writing technics, Oedipus complex, parental feeling for a child.

ОЛЬГА ШАФ

г. Днепро

ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА РОДИТЕЛЬСКОГО ЧУВСТВА (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОЙ ЛИРИКИ XX ст.)

В статье рассматриваются гендерно-психологические особенности маскулинной / фемининной поэтикальной стратегии рефлексии родительского чувства лирического Я к своему ребенку того самого или противоположного пола, выраженной путем концептуализации в тексте отношений «мать – сын / дочь», «отец – сын / дочь», а также средства ее художественной реализации. Специфика экспликации в лирике родительского отношения к своему ребенку в эмоциональном спектре любви, нежности, гордости, соперничества обусловлена актуализацией эдиповой психоматрицы, усиленной и / или трансформированной культурными (и литературными) нормами, что позволяет применить методологию психоанализа и гендерных студий.

Ключевые слова: украинская лирика XX ст., маскулинная / фемининная поэтикальная стратегия, техника письма, эдипов комплекс, родительское чувство к ребенку.

Стаття надійшла до редколегії 05.11.2016

УДК 821.161.1.П.Горотак

ТЕТЯНА ШКАРЛУТА (СИНЬООК)

м. Київ

tetiana.syniook@gmail.com

ПАРОДИЮВАННЯ ЖАНРІВ РОМАНТИЗМУ В ЗБІРЦІ «ДИЯБОЛІЧНІ ПАРАБОЛИ» ПОРФИРІЯ ГОРОТАКА

У статті проаналізовано пародійні елементи збірки Порфирія Горотака «Дияболічні параболи», пов'язані з напрямом романтизму. Простежено, як романтичне світовідчуття співвідноситься з ліричним героєм збірки і як це втілено на рівні текстів. Виявлено й описано пристосування до жанрових канонів романтизму в малодосліджених сторінках творчості спільної літературної містифікації Леоніда Мосендза і Юрія Клена. Окреслено вияви романтичної іронії в поезіях Порфирія Горотака. На матеріалі збірки «Дияболічні параболи» показано сутність феноменів містифікації й пародії, які виникають тоді, коли певне літературне явище відбулося. Діалектична природа містифікації проаналізована в двох аспектах: коли Порфирій Горотак постає як романтичний герой і коли романтизація головного образу пародіюється.

Ключові слова: романтизм, містифікація, пародія, бурлеск, травестія.

«Дияболічні параболи» – це єдина збірка містифікованого автора Порфирія Горотака, створеного Леонідом Мосендзом і Юрієм Кленом. Хоч тематичний спектр видання охоплює багато проблем середовища української еміграції, «Дияболічні параболи» асоціюють переважно з пародійним аспектом висвітлення цих проблем. Проблемним питанням цінності літературної містифікації й пародії як

одного з інструментів творення містифікації є передусім те, що ці явища виникають як реакція на певні світоглядні дискусії й визнають їхній статус як такий, що відбувся. Бо спародіювати можна тільки те, що мало певні ознаки, було сприйняте й віджило себе у процесі розвитку літературного процесу. Принагідно до творчості Порфирія Горотака йдеться про утопічні ідеали МУРу. Найвідоміші